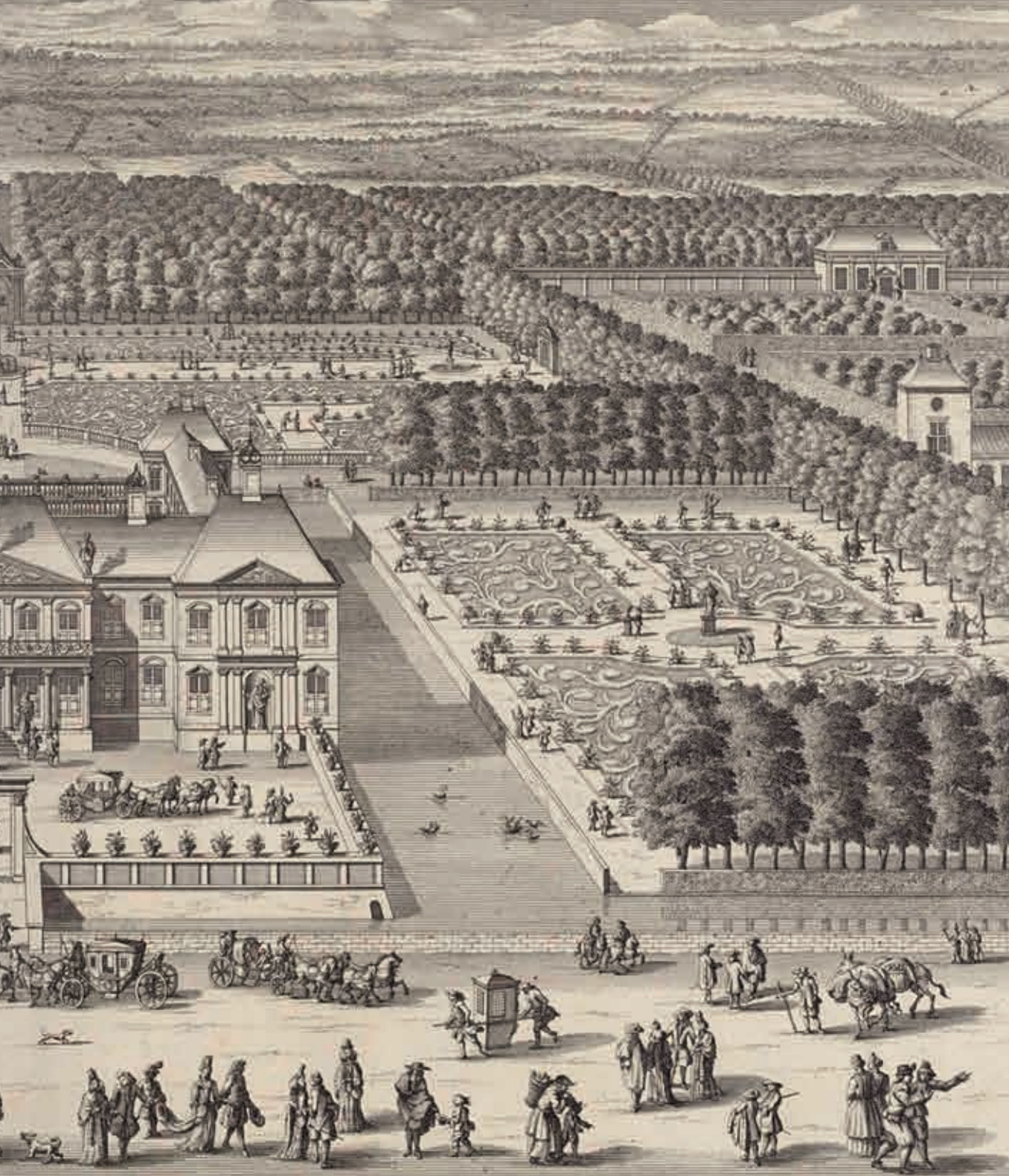

'LES MEILLEURES ARCHITECTES DU ROI'

EEN ONBEKENE BRIEF UIT 1628 OVER DE VROEGE
BOUWPERIODE VAN HET HUIS HONSELAARSDIJK

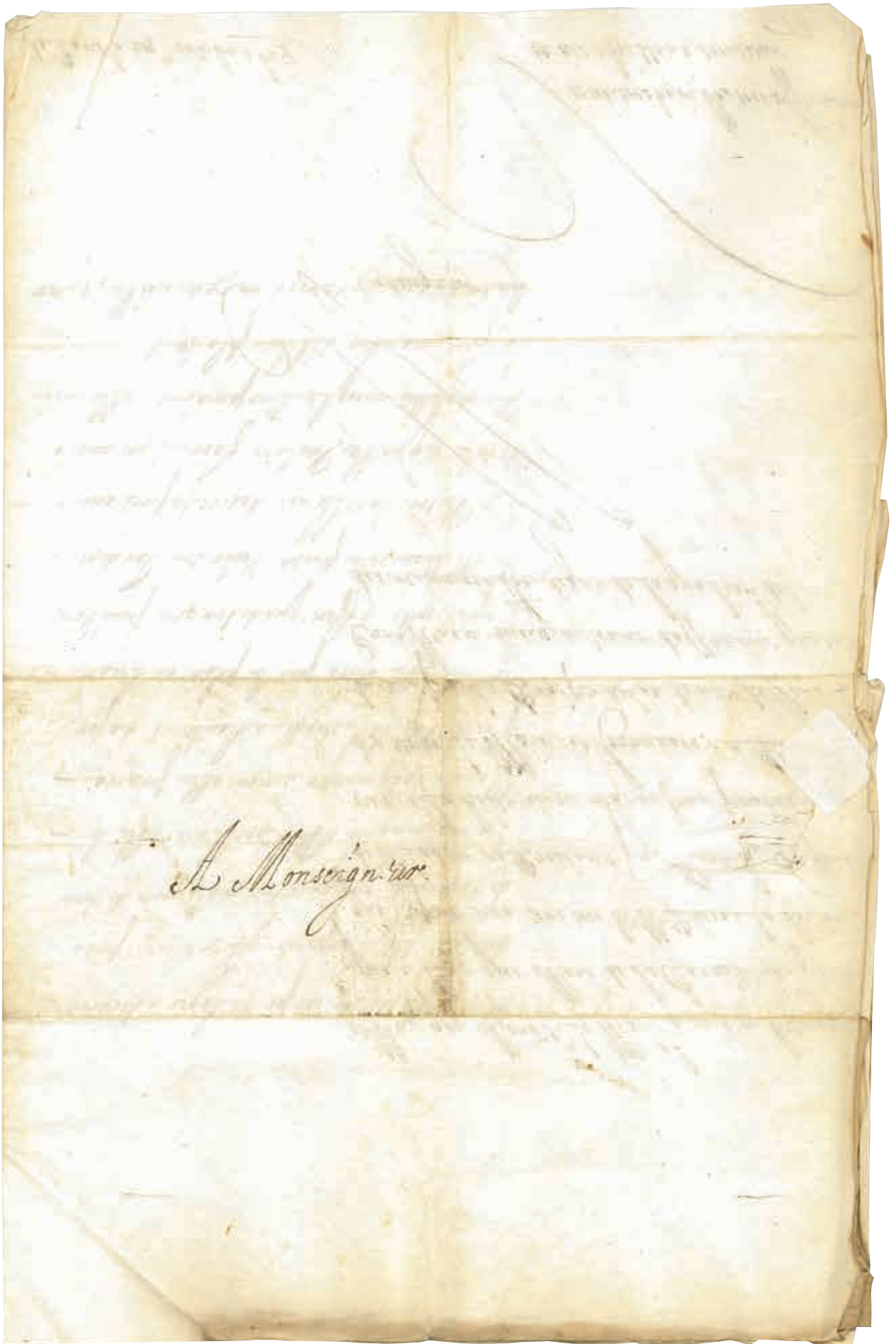

In het archief van de Koninklijke Verzamelingen in Den Haag (het voormalige Koninklijk Huisarchief) bevindt zich een tot nu toe onbekende brief uit 1628 aan stadhouder Frederik Hendrik van Oranje (1585-1647).¹ Het document bleef eerder onopgemerkt doordat het terecht kwam in het archief van Frederik Hendriks kleinzoon, de koning-stadhouder Willem III van Oranje (1650-1702). De inhoud van de brief werpt nieuw licht op de ontstaansgeschiedenis van het voormalige stadhouderlijke paleis in Honselaarsdijk (afb. 3). Stadhouder Frederik Hendrik gaf in 1621 opdracht tot verbou-

wing van dit paleis, die pas na zijn dood zou worden stilgelegd. Bronnen uit de eerste twaalf jaar van deze verbouwing zijn echter schaars. Meer is bekend over de periode na 1633. Vanaf dat moment was de Franse architect Simon de la Vallée verantwoordelijk voor de bouwwerkzaamheden. De la Vallée werd in 1637 opgevolgd door Jacob van Campen, die op zijn beurt in 1646 weer zou worden opgevolgd door Pieter Post.

In dit artikel wil ik de bovengenoemde brief presenteren, en toelichten welke gaten in de bestaande kennis de informatie uit deze brief kan vullen. De brief

2. De brief van
Christophe Tassin
aan stadhouder
Frederik Hendrik
uit 1628 (Archief
van de Koninklijke
Verzamelingen,
Den Haag)

Conseiller

Je prieus a Votre Excellence Le 14 du Mai.
Sur ce que Monsieur Le Mar.^{al} de Castillon
mauri commande de la part; touchant le Plan
d'ons la d'ict, Et comme de l'adui de tous les meilleurs
Architectes du Roy nous auons dressé Un Plan
Lequel s'insuoye en Quelus a Votre Sac. M^{te}; 1.
Elle Verra comme sans rien a battre de ses bastimens
que les deux pr^{es} tour M^{rs}, elle prult augmenter.
Son bastiment d'une belle grande Anseur
accompagne de Galleries et son gros pavillon
de deux auis ce qui luy donne plus de grace &

Il y a un autre corps de Logis a droite
du costé des Paroisses qui y a une porte
de l'aduis de quelques Uns mais non de tous
Si celle agree a Votre Exc. Elle le
Pourra augmenter Sinon elle pourra
faire une balustrade a hauteur d'appuy
comme elle verra par le plan en Suivant ce
Papier celle, a fin que de son gros pavillon
du Milieu elle puisse Voir son Jardin,
Si Votre Exc. Elle me desire (apres avoir
resolu ce quelle voudra faire) en avoir
Un modèle avec les Proportions, Elle me
le fera mander sil lui plait
Quand aux parois on travailla, tant

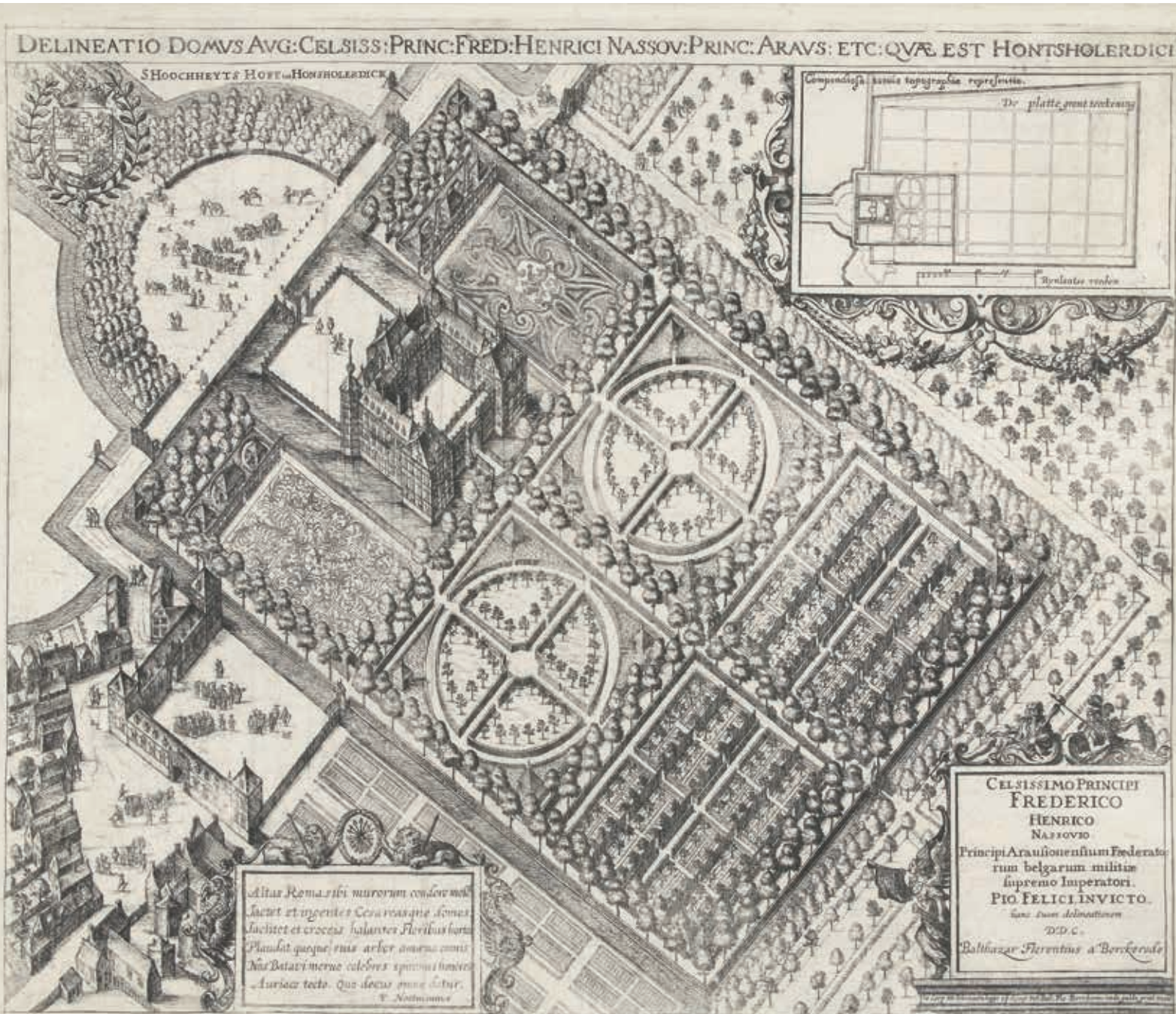
Mais que Mond. Le Mar. a mis en bon ordre
qu'à l'usage que Mons. de La Baraudière fait,
qui ne sera que mes M. Pices, la saison
de l'année ne Pressant pas ^{le} ^{du} à faire
rien à la haste, je ne manqueray pour ce
de vous la Main et continuera à Dieu
Dieu pour la Croisade et sans de Nôtre
Esp. Menes avec autant d'affection que je
desire me rendre digne de la qualification

Conseiller

avec respect et mes affections
et mes obéissantes services

Ta 114

de Paris le 27e octobre 1628

3. Vogelvlucht van Honselaarsdijk, ets van Balthasar Florisz. van Berckenrode, ca. 1638 (Rijksmuseum Amsterdam)

uit 1628 is vooral om vier redenen interessant. Ten eerste is opmerkelijk wie de schrijver van de brief was, namelijk Christophe Tassin, die als ‘cultureel agent’ werkte voor de stadhouder. Dat hij voor het stadhouderlijke hof werkte was bekend, maar niet dat dit al in 1628 het geval was. Ten tweede laat de brief zien op welke manier Tassin de architecten en tuinontwerpers van de Franse koning benaderde, namelijk via een hooggeplaatste contactpersoon aan het Franse hof: Gaspard III de Coligny, Maréchal de Châtillon (afb. 4). Ten derde maakt de brief duidelijk dat Franse architecten en tuinontwerpers al voor 1633 werden gevraagd om plannen voor Honselaarsdijk te maken. De

architecten worden weliswaar niet met naam en toenaam genoemd, de bronnen wijzen echter volgens mij in één bepaalde richting. Ten vierde wordt er in de brief melding gemaakt van een meegezonden plattegrond. Hoewel de Franse plattegrond uit 1628 zelf niet teruggevonden is in het archief, kunnen we uit een aantal gegevens uit de brief opmaken hoe het ontwerp ongeveer in elkaar zat. Dat geeft ons de mogelijkheid om te achterhalen welke elementen van het Franse ontwerp zijn terechtgekomen in de plattegronden van Honselaarsdijk die Pieter Post in 1646 maakte (afb. 6 en 7).

4. Portret van Gaspard III de Coligny, hertog van Châtillon, maarschalk van Frankrijk, op 45-jarige leeftijd, 1631, gravure van Willem Jacobsz. Delff (Rijksmuseum Amsterdam)

Fr: Henrico DG. Principi Arannonenſium Comiti Narvay. Cattinellibey. Dux de. Dux de. Lingue. Marce. Bure. Teulamy. etc. Marſioni Dora. ac Phienaga Domino et Baroni Brede. Graue. ac Ditionis Cayack. Duce de Grumbeyne. Wilhelmopolos. Vierpartee. Vice Regni. Imperii S. Martini. Montis S. Geertruidae. Cartheloregmaris. utriusq. Zuamont. Nichevici. etc. Duce comiti hereditario. Antwerpae. a. Perant. Hollandiae. Maritima. hereditario. Gubern. Holl. Zel. Fris. occidentalis. Zutph. Otriv. ac Trans. sui. Gubernatori. Confede. Belgii. Nationum. Terra. Maris. ſupremo. Duci. etc. Heroi. Pro. Felici. Franci. PP. hanc. ipſius. effigiem. ſua. manu. ad. animum. de. interge. delictum. Mich. More. Redoni. ſua. ſtatuum. Wilh. Doſſine. tercio. cubi. DDD. Cui. ſubſcripſit. Ill. DD. Or. General. ſtatuum. Belgii. 1633. ch. hexam.

DE BRIEF VAN CHRISTOPHE TASSIN AAN FREDERIK HENDRIK

Voordat ik op de bovengenoemde aspecten inga, wil ik eerst de brief als geheel introduceren.

Christophe Tassin schreef op 28 oktober 1628 vanuit Parijs aan Frederik Hendrik²:

Mijnheer,

Ik schreef aan Uwe Excellentie op 13 augustus over datgene wat Mijnheer de Maarschalk van Châtillon mij had bevolen, over de plattegrond van Honselaarsdijk, en volgens de meningen van de beste architecten van de koning, hebben wij een plattegrond gemaakt, die ik bij deze toestuur aan Uwe Excellentie. Mijnheer zal zien hoe met het neerhalen van de twee kleine torentjes hij zijn gebouw kan vergroten met een mooi en groot voorhof, vergezeld van galerijen en een groot paviljoen, ook weer van twee [paviljoens], om het gebouw meer bevalligheid te geven.

Er is nog een andere corps de logis toegevoegd, aan de kant van de parterres, die hier is geplaatst naar de opvattingen van sommigen maar niet van iedereen. Als Uwe Excellentie zou willen, kan Mijnheer het groter maken of zou Mijnheer een balustrade op schouderhoogte [kunnen aanbrengen] zoals Mijnheer op de plattegrond kan zien die ik hier heb bijgevoegd, zodat Mijnheer zijn tuin kan zien vanuit het grote middel-paviljoen. Als uwe excellentie het wil, nadat Mijnheer besloten heeft wat hij wil doen, kan Mijnheer mij een model met proporties laten bestellen.

Wat betreft de parterres men is hier mee bezig, zoals M. of Mijnheer de Maarschalk duidelijk heeft gemaakt aan Mijnheer de la Baraudière, wat ik hoop een heel mooi stuk zal zijn, het seizoen om te planten is (...). Ik zal blijven bidden tot God voor de voorspoed en gezondheid van uwe excellentie Mijnheer (...).

Parijs 28 oktober 1628

DE SCHRIJVER VAN DE BRIEF: CHRISTOPHE TASSIN

Christophe Tassin (?-1660) komen we in de literatuur ook onder de naam Nicolas of Christophe Nicolas Tassin tegen. Van Christophe is bekend dat hij intendant was van Gaston van Orléans (1614-1660).³ Deze erfde het Palais du Luxembourg na de dood van zijn moeder Maria de Medici in 1642.

Ook was Tassin als een soort cultureel agent een belangrijke schakel in de culturele uitwisselingen tussen Nederland en Frankrijk. Het lijkt erop dat Louise de Coligny (1555-1620) Tassin heeft geïntroduceerd bij haar zoon Frederik Hendrik. Tassin wordt namelijk in

Louises testament – opgesteld in 1620 – genoemd als ‘secretaris van de koning, in dienst van de genoemde vrouwe [Louise de Coligny]’. In hetzelfde testament wordt Frederik Hendrik gevraagd om Tassins diensten te aanvaarden.⁴ Het belang van Louise de Coligny voor Frederik Hendriks opvoeding en zijn Franse connecties is allang erkend. Zo nam zij hem op jonge leeftijd mee naar Parijs (september 1597-april 1599), waar hij aan het hof van Hendrik IV kennis moet hebben gemaakt met de grote bouwprojecten gelanceerd door die koning.⁵

Tassin onderhield vervolgens contact met de secretaris van Frederik Hendrik, Constantijn Huygens, en nam voor deze ook contact op met belangrijke intellectuele en culturele figuren in Parijs, onder wie hofmusicus Antoine Boësset (1586-1643), componist Robert Ballard (ca. 1572-1650) en priester en wiskundige Marin Mersenne (1588-1648).⁶ Verder was hij regelmatig in contact met Constantijns zoon, de bekende wetenschapper Christiaan Huygens (1629-1695). Toen deze in Parijs woonde (1666-1681), ontmoette hij Tassin in het gezelschap van componist Henry du Mont (1610-1684).⁷

Christophe Tassin was een actieve cartograaf en prentmaker die de titel ‘géographe ordinaire du roi’ droeg.⁸ In 1635 schreef Huygens over ‘de nieuwe werken van Tassin’ met de plattegronden van de belangrijkste Franse vestigingen.⁹ Tassin had dus ook ervaring met stedenbouw en het in kaart brengen van forten. Deze kennis en zijn rol als koninklijke cartograaf verklaren wellicht waarom hij de bouwplannen van de prins toevertrouwd kreeg.

In 1643 stuurde Constantijn Huygens aan Tassin namens de prins een groot pakket van plattegronden van twee verdiepingen van het huis Honselaarsdijk en één grote plattegrond van het huis met tuinen en stallen.¹⁰ Deze moest Tassin weer aan de beste architecten en tuinontwerpers laten zien, zodat zij afzonderlijk ontwerpen konden leveren ter verfraaiing van deze plek. Dit zou uiteindelijk leiden tot de verbouwing van de dienstvleugels Nederhof en Domeinkwartier onder leiding van Pieter Post.¹¹ Wat we uit de brief van 1628 leren, is dat Tassin ook toen al optrad als ‘cultureel agent’ voor het stadhouderlijk hof. Bovendien bestond dit contact tussen de Fransman en Frederik Hendrik waarschijnlijk al sinds de dood van Louise de Coligny in 1620.

DE CONTACTPERSOON IN FRANKRIJK: GASPARD II DE COLIGNY, MARÉCHAL DE CHÂTILLON

De brief in het Koninklijk Huisarchief introduceert tevens een nieuwe personage: Gaspard III de Coligny-Châtillon (1584-1646), maarschalk van Frankrijk. Het was deze neef van Frederik Hendrik die voor de prins een aanvraag deed bij de ‘meilleures architectes du roi’. Van dezelfde leeftijd als Frederik Hendrik (afb. 4 en 5), onderhield Gaspard goede relaties met zijn neef

de stadhouder. Hij zou als militair bevelhebber in dienst blijven van het Staatse leger tot 1638.¹² Deze hoogadelijke Franse familieleden, onder wie Châtillon, zouden voortdurend in contact blijven met het stadhouderlijk hof in Den Haag, getuige de opvoeding van vele van hun mannelijke leden in het Staatse leger onder leiding van zowel prins Maurits als Frederik Hendrik.¹³ De prins dankte deze goede relaties met zijn protestantse Franse familieleden aan zijn moeder Louise de Coligny, die ooit aan haar stiefdochter Charlotte-Brabantina schreef dat ze ervoor zou zorgen dat Frederik Hendrik nooit zou vergeten dat zijn moeder Frans was.¹⁴

ADVIEZEN VOOR HONSELAARSDIJK VAN 'LES MEILLEURES ARCHITECTES DU ROI' EN 'MONSIEUR DE LA BARAUDIÈRE'

Sinds de dood van zijn halfbroer Maurits in 1625 was Frederik Hendrik stadhouder, en beschikte hij over meer aanzienlijke inkomsten dan voorheen. Deze zoon van Willem de Zwijger bezat een grote voorliefde voor de bouwkunst, die zich uitte in de verscheidene paleizen en kastelen die hij al vanaf jonge leeftijd liet (ver)bouwen.¹⁵ Al in 1612 verkreeg de prins de ambachtsheerlijkheid Honselaarsdijk. Vanaf 1621 werd zowel huis als tuin ontwikkeld volgens het opkomende classicistische gedachtegoed, wat men onder andere kan zien in de regelmatige plattegrond (afb. 6 en 7).¹⁶

Over deze vroege bouwfase, voor de komst van Simon de la Vallée in 1633, is weinig bekend. Uit de brief van 1628 weten we nu dat 'de beste architecten van de koning' (van Frankrijk) een ontwerp voor de plattegrond van Honselaarsdijk hebben gemaakt. Wie zouden nu deze niet nader genoemde architecten kunnen zijn? Al sinds de verschijning van D.F. Slothouwers *Paleizen van Frederik Hendrik* in 1945 wordt Honselaarsdijk gezien als het bewijs van de interesse van Frederik Hendrik voor de Franse bouw- en tuinkunst.¹⁷ Slothouwer opperde dat men voor deze oorspronkelijke ontwerpen zou moeten zoeken in de omgeving van Salomon de Brosse (1571-1626), die vanaf 1614 'premier architecte du roi' zou worden.¹⁸

Gezien het feit dat Tassin in zijn brief uit 1628 aan een eerdere, onbekende brief van augustus refereert, is het mogelijk dat deze correspondentie over Honselaarsdijk eerder was begonnen, wellicht nog tijdens het leven van De Brosse. Deze werd in 1614 'premier architecte du roi' en zou een belangrijke rol spelen in het ontwerp van het Palais du Luxembourg voor Maria de Medici, waar De Brosse tot 1623 actief zou blijven als architect.¹⁹ Bovendien had Salomon de Brosse al eerder gewerkt voor Franse familieleden van de stadhouder. Frederik Hendriks schoonbroer Henri de la Tour, hertog van Bouillon, zou vanaf 1611 het Palais des Princes in Sedan laten verbouwen naar het ontwerp van de protestantse architect. Slothouwers vermoedens berustten op zekere overeenkomsten tussen het

Palais du Luxembourg (afb. 8) en Honselaarsdijk, plus op de werkzaamheden van de vader van Simon de la Vallée, Marin, voor het Franse paleis.²⁰ In 1624 zou deze Marin de la Vallée De Brosse opvolgen als hoofd van de werkzaamheden aan het Palais du Luxembourg.²¹

Hoewel Marin hier tot 1627 zou blijven werken, is het zeer onwaarschijnlijk dat hij of zijn zoon Simon heeft bijgedragen aan het ontwerp dat Tassin in 1628 naar Frederik Hendrik stuurde. Ten tijde van de aanvraag was geen van beiden officieel hofarchitect. Tassin maakt echter in zijn brief juist duidelijk dat hij en Châtillon deze groep prestigieuze architecten heeft geraadpleegd. In de rekeningen wordt Marin ook altijd als 'maitre maçon' (meestersteenhouwer) genoemd, en nooit als architect.²² Ook Simon wordt in de rekeningen van de periode 1630-1634 uitsluitend genoemd als meestersteenhouwer. Het belang dat hij hechtte aan deze distinctie blijkt uit zijn huwelijksakte uit 1636, waar het foutieve 'maistre fabricque' (meesteropzichter) was doorgehaald en gecorrigeerd met architect 'van zijne Excellentie de Prins van Oranje'.²³

Dat brengt ons op de vraag wie de officiële hofarchitecten waren van het Franse hof. In 1628 waren het Jacques Lemercier, Rémi Collin, Clément Métezeau en Pierre Le Muet die de titel 'architecte du roi' voerden.²⁴ Deze architecten maakten deel uit van de zogenaamde 'Bâtiments du roi', een onderdeel van het koninklijk huishouden. Ingesteld in 1602 door Frederik Hendriks peetvader Hendrik IV van Frankrijk, verzag deze bouw dienst de administratie en constructie van koninklijke bouwprojecten in en rondom Parijs. Deze officiële hofarchitecten, en in het bijzonder Jacques Lemercier (1585-1654), voerden de meest toonaangevende projecten voor het koninklijk huis en prominente leden van de hofhouding uit, waaronder leden van Frederik Hendriks eigen Franse familie.

Een van deze architecten van de koning is in verband te brengen met Simon de la Vallée, vanaf 1633 de architect van Honselaarsdijk. In de periode voordat Simon naar Nederland vertrok was hij in dienst van Jacques Lemercier, die toen werkte voor de markies Antoine Coëffier de Ruzé d'Effiat (1581-1632).²⁵ Deze invloedrijke hoveling van Lodewijk XIII (1601-1643) liet zijn château en de bijbehorende kerk niet lang voor zijn dood verbouwen door Lemercier. Deze kerk, de Église Saint-Blaise d'Effiat, werd vanaf 1630 gebouwd door La Vallée naar het ontwerp van Lemercier.²⁶ Behalve Simon werkte voor de markies overigens ook Frederik Hendriks toekomstige tuinarchitect André Mollet, die de parterres ontwierp voor de tuinen.²⁷ Hoewel de bouwcampagnes voor de markies aanvingen onder het beleid van de hofarchitect Clément Métezeau (1581-1652), zouden ze vanaf 1630 geleid worden door Lemercier.²⁸ Het lijkt dat Simons komst op deze bouwplek te danken is aan Lemercier, die hem hoogstwaarschijnlijk kende via zijn vader Marin, met wie hij werkte aan het Palais du Luxembourg (1628-1632) en het Hôtel de

Richelieu (1628-1629).²⁹ Vanwege deze samenwerking tussen Lemerrier en Simon de la Vallée heeft Alexandre Gady gesuggereerd dat de toekomstige architect van Frederik Hendrik een leerling zou zijn geweest van de Franse hofarchitect.³⁰ Het is wel aannemelijk dat Tassin en Châtillon getracht hebben de mening van deze invloedrijke architect te peilen. Toen Tassin in 1628 zijn brief schreef aan Frederik Hendrik, behoorde Jacques Lemerrier zeker tot 'les meilleures architectes du roi', en werkte hij niet alleen voor de koningin-moeder, maar ook voor de kardinaal Jean Armand du Plessis de Richelieu (1585-1642) aan diens 'hôtel particulier' in Parijs. In datzelfde jaar was Lemerrier begonnen als een van de opzichthebbers van het Palais du Luxembourg, waarschijnlijk het belangrijkste project in Parijs.³¹ Ook werkte hij in deze tijd aan de appartementen van Maria de Medici in het Louvre (1627-1629).³² Later zou Lemerrier ook werken voor het nichtje van de stadhouder, Marie de la Tour d'Auvergne, hertogin de la Trémoille. In 1638 leverde hij aan de hertogin een ontwerp voor het château de Thouars, dat tussen 1638 en 1644 drastisch verbouwd zou worden.³³

In zijn brief noemt Tassin ook een parterre-ontwerp voor de tuinen van Honselaarsdijk dat gemaakt zou worden door de befaamde tuinontwerper Jacques Boyceau de la Barauderie (ca. 1560-1633). De tuinen werden blijkbaar gelijktijdig gepland met het huis. Boyceau was kamerheer van koning Hendrik IV en intendant van diens tuinen bij het Louvre en het Palais de Tuileries (dan nog twee afzonderlijke paleizen), zowel als die van het château de St. Germain-en-Laye, vlak bij Parijs. André Mollet (ca. 1600-1665), die vanaf 1633 zou werken voor Frederik Hendrik, kende Boyceau en diens werk. Zijn vader Claude Mollet zou Boyceau immers opvolgen als intendant van de koninklijke tuinen na diens dood in 1633.

Vanessa Bezemer Sellers heeft reeds gewezen op de rol van Boyceau, wiens verhandeling over de tuinkunsten in zijn traktaat *Traité du jardinage* (1638) onderdeel uitmaakte van de stadhouderlijke bibliotheek.³⁴ Zij stelt dat de aanleg van de tuinen van Honselaarsdijk voor zowel plezier als gebruik het ideaal weerspiegelen van 'utile dulci', dat Boyceau beschrijft in het *Traité du jardinage*.³⁵

Tassins verwijzing naar het werk van Boyceau bevestigt dan ook de relaties tussen de fameuze tuinontwerper Boyceau, Frederik Hendrik en de komst van Mollet beschreven door Bezemer Sellers.³⁶ In haar boek *Courtly Gardens in Holland* over de tuinen van de stadhouderlijke paleizen verwijst zij veelvuldig naar het belang van Boyceaus ontwerpen voor de tuinen van het Palais du Luxembourg voor zowel Honselaarsdijk als Huis ter Nieuburch.

Zo waren de tuinen van Honselaarsdijk zoals zichtbaar in Berckenrodes prent al in grote lijnen vastgelegd vóór de komst in 1633 van Mollet.³⁷ Deze ontwierp de parterres aan weerskanten van het paleis, die hij

later ook publiceerden in zijn traktaat *Le Jardin de Plaisir* (1651).

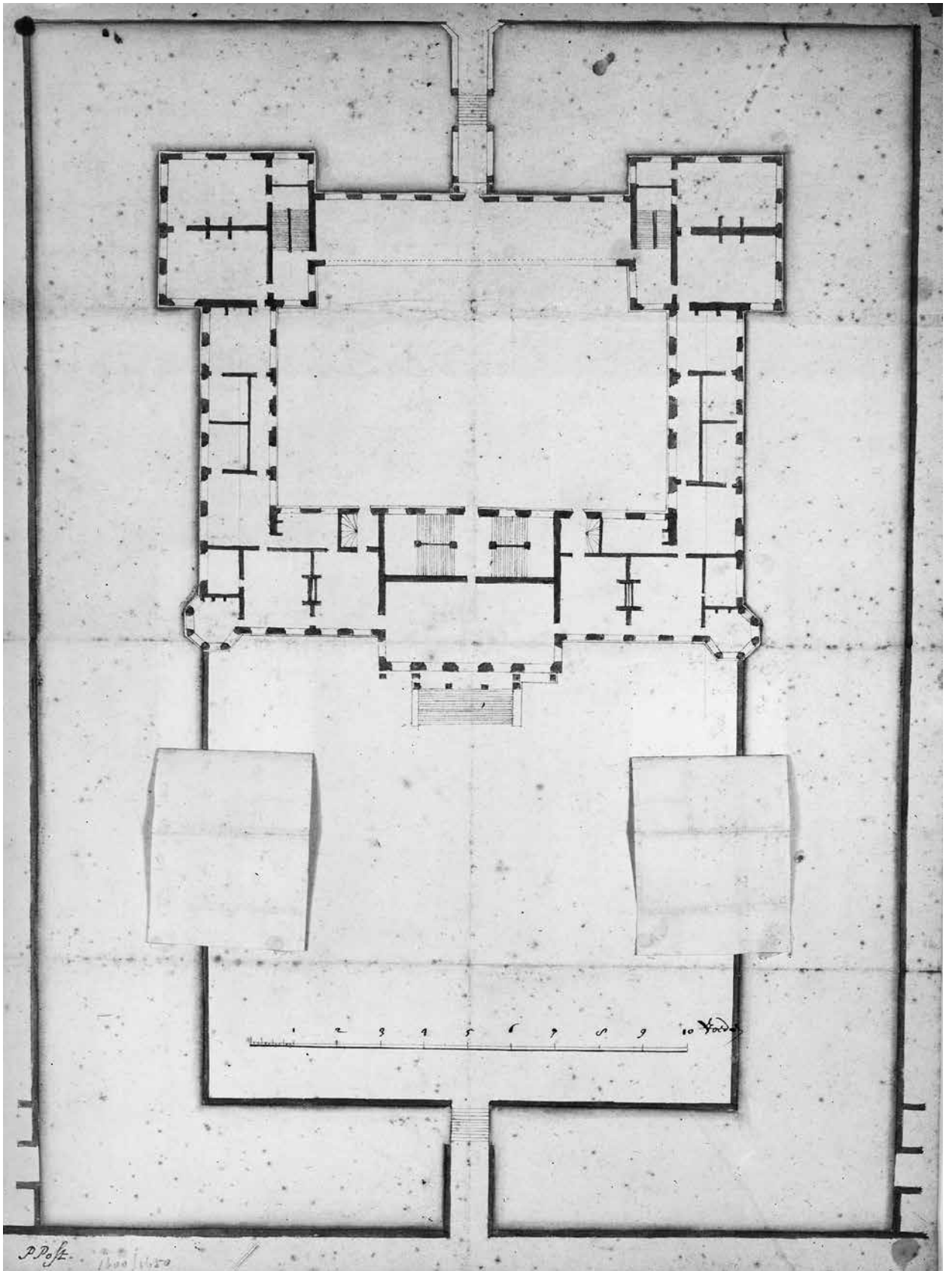
Het lijkt dus ook aannemelijk dat naast het huis ook de tuinen van het Palais du Luxembourg al rond 1628 invloed hebben gehad, want als Tassin en Châtillon hun aanvraag voor een ontwerp doen bij Boyceau, is deze al bezig met de aanleg van de tuinen van het Luxembourg in Parijs voor Maria de Medici.³⁸ Daarbij lijkt het Franse ontwerp voor Ter Nieuburch in heel sterke mate op het ontwerp voor de grote ('central') parterres van het Palais du Luxembourg ontworpen door Boyceau en te zien in zijn *Traité* (afb. 1).³⁹ Voor Huis ter Nieuburch zouden later ook weer Franse ontwerpen worden aangevraagd ca. 1630-1640.⁴⁰

De brief uit 1628 levert dus aanvullende informatie op over de ontwerpen voor de tuinen en lijkt te bevestigen dat Boyceau al voor 1633 betrokken was bij de tuintonwerpen van Honselaarsdijk. Het blijft onduidelijk of zijn ontwerpen voor parterres daadwerkelijk werden uitgevoerd op Honselaarsdijk, want de parterres, zichtbaar in Berckenrodes prent (afb. 3), zouden het werk zijn van Mollet.⁴¹ De tuinen die direct achter de lage verbindingsvleugel liggen zijn samengesteld door berceaus (oftewel loofgangen), die niet door Tassin worden genoemd. Wellicht heeft Boyceau meer ontwerpen geleverd voor Honselaarsdijk (of Ter Nieuburch), maar hiervoor biedt de brief geen concrete aanwijzingen.

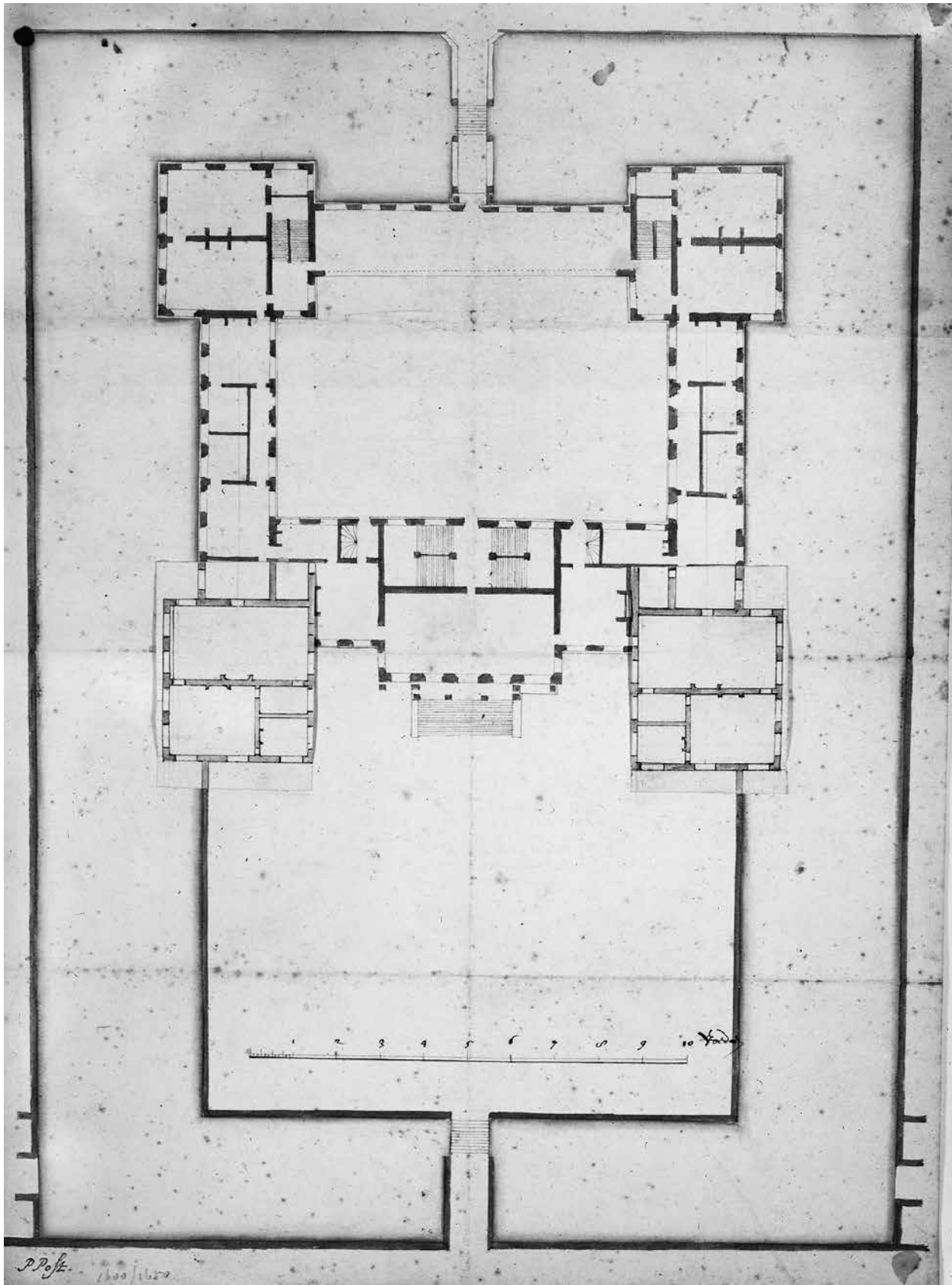
DE PLATTEGRONDSCHETS UIT 1628 EN DE PLATTEGRONDEN VAN PIETER POST UIT 1646

Tassin heeft het over 'de plattegrond die ik hierbij meestuur'. Deze ontbreekt helaas in het archief, maar kan wel deels gereconstrueerd worden aan de hand van zijn beschrijving. Interessant is hier vooral het verband tussen het paleis en de tuinen. Het 'corps-de-logis' ligt bij Honselaarsdijk namelijk op enige afstand van de tuinen achter het gebouw, iets wat wellicht te maken heeft met de natuurlijk vorm van het eiland zelf.⁴² Tassin zegt dat sommige architecten voorstellen om een tweede corps-de-logis te bouwen aan de tuinkant, maar dat niet iedereen het hier mee eens was. Zo legt hij uit dat sommige architecten adviseren in plaats van een tweede corps-de-logis een balustrade te bouwen, zodat de prins vanuit het bestaande paviljoen zijn tuinen kan zien. Het is mogelijk dat de plattegrond van Tassin voorzien was van een opgeplakte strook papier om deze twee varianten te laten zien, zoals in de tekeningen van Pieter Post voor de laatste grote verbouwing van Honselaarsdijk in 1646 (afb. 6 en 7).⁴³

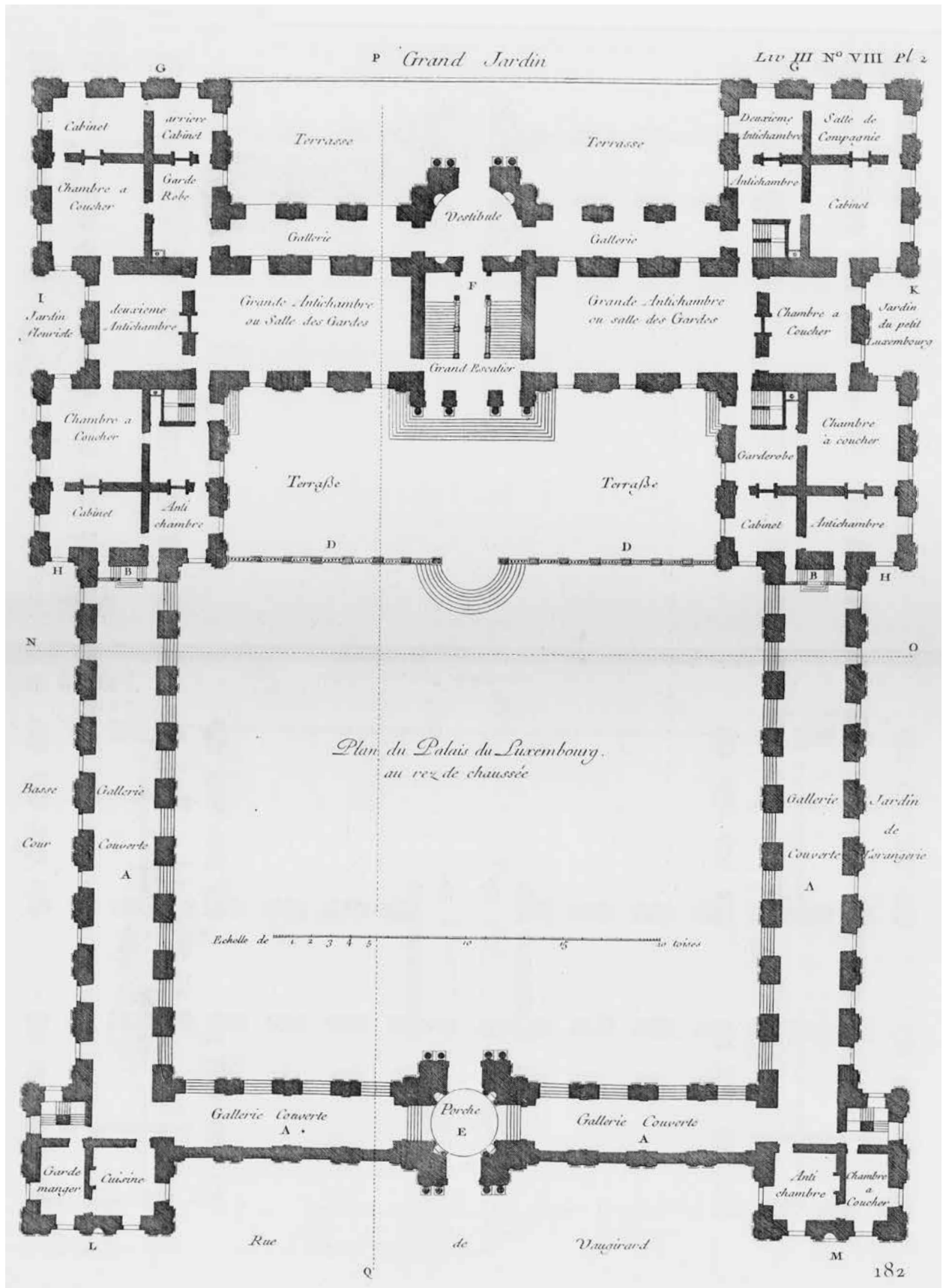
Uiteindelijk koos Frederik Hendrik voor een lage verbindingsvleugel tussen de paviljoens aan de kant van de tuinen, die gebouwd werd aan het einde van de eerste bouwperiode rond 1630.⁴⁴ Het idee om de tuinen niet direct aan de achterkant van het corps-de-logis te laten aansluiten maar aan een lage tussenvleu-

6. Plattegrond van de bestaande situatie van Honselaarsdijk voor de verbouwing van 1646, gemeten en getekend door Pieter Post in 1646 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

7. Plattegrond van Honselaarsdijk met de nieuwe hoekpaviljoens in plaats van de torentjes, getekend door Pieter Post in 1646 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

8. Plattegrond van het Palais du Luxembourg (Palais d'Orléans) ontworpen door Salomon de Brosse ca. 1615, uit Jacques-François Blondel, *Architecture française* (1752-1756), Bibliothèque Nationale de France, Parijs

gel, was dus ook een idee uit Frankrijk en geen afwijking van het Franse model. Deze verbindingsvleugel voorzien van een balustrade is zichtbaar op prenten van het slot, zoals die van Berckenrode (afb. 3). Volgens Slothouwer is de daadwerkelijk verwezenlijkte vorm van het paleis rond 1631 zichtbaar op zowel de plattegrond van Post als op de prent van Berckenrode.⁴⁵ Deze prent geeft overigens ook een goed idee van het uitzicht over de tuinen dat mogelijk werd gemaakt door deze bouwoplossing, zoals beschreven door Tassin in de brief aan Frederik Hendrik.

De overeenkomsten tussen de beschrijving van het Franse 'ontwerp' uit 1628 en de plattegronden van Pieter Post uit 1646 (afb. 6 en 7) lijken de stelling van Slothouwer te bevestigen, namelijk dat grote delen van paleis Honselaarsdijk op een Frans ontwerp berusten. Zowel de plattegrond van Post (afb. 6) alsook de afbeelding op Berckenrodes prent (afb. 3) komt overeen met de beschrijving van Tassin, waaruit blijkt dat de torens er stonden en hoogstwaarschijnlijk ook de zijpaviljoens. Tassin beschrijft een voorhof, centraal paviljoen, het corps-de-logis geflankeerd door 'twee kleine torentjes', galerieën en nog twee paviljoens, en een balustrade, die uitzicht bieden over de parterres van Honselaarsdijk. Deze twee kleine torens zouden pas verdwijnen na hun verbouwing tot paviljoens tijdens de laatste bouwcampagne, ondernomen door Pieter Post vanaf 1646 (afb. 5).⁴⁶

Tot dusver sluit de beschrijving van het nieuwe ontwerp door Tassin aan op de bouwgeschiedenis van Honselaarsdijk zoals gedocumenteerd in de secundaire literatuur. Maar de brief in het Koninklijk Huisarchief doet vermoeden dat de uiteindelijke opstand, van een centraal corps-de-logis geflankeerd door kleine paviljoens, vanaf het begin beoogd was door de prins, en wellicht afgeleid was van het 'ontwerp' uit 1628. Deze verbouwing wordt gesuggereerd door Tassin in zijn brief om meer 'grâce' (bevalligheid) te creëren. Bovendien is deze oplossing al herkenbaar in de opstand van het Huis ter Nieuburch (1630-1634), waar een centraal corps-de-logis verbonden werd met twee zijpaviljoens door middel van lage verbindingsvleugels, die galerieën bevatten (afb. 9). Deze nieuwe uitbreidingen lijken ook veel op de paviljoens van Châteaux de Blérancourt (1612-1619), gebouwd door Salomon de Brosse, en Château de Maisons (1630-1651), van François Mansart.⁴⁷

Het is opmerkelijk dat men tijdens deze laatste bouwcampagne ook heeft nagedacht over een mogelijk tweede hoofdblok aan de tuinzijde, zoals beschreven wordt in de brief uit 1628. Kort na zijn opmetingen van de plattegronden voor de verbouwing van de façade en het voorhof (afb. 6 en 7) maakte Post een ontwerp voor een zeer groot corps-de-logis dat tussen de hoekpaviljoens aan de tuinzijde zou liggen.⁴⁸ Hierin wilde men een grote zaal bouwen, omring door een exedrachtige galerij. Dit ambitieuze plan werd nooit gereali-

seerd, evenmin als de ontwerpen voor twee paviljoens en galerijen die aan weerskanten van het binnenhof van Honselaarsdijk zouden liggen.⁴⁹ Het lijkt erop dat deze mogelijkheid tot verbouwing van de tuinzijde al besproken werd in 1628, maar dat Frederik Hendrik deze pas serieus overwoog in 1646.

De verbouwing van Honselaarsdijk werd een levensproject voor Frederik Hendrik en de laatste bouwcampagne, geleid door Post, zou pas na de dood van prins worden voltooid.⁵⁰ Het is bekend dat deze plaatsvond in meerdere fases, terwijl er ook aan andere projecten van de stadhouder werd gewerkt, zoals het naburige Ter Nieuburch in Rijswijk (1621-1634). Hoewel Honselaarsdijk in 1815 werd afgebroken wegens zware verwaarlozing, speelde het lustslot een belangrijke rol in de geschiedenis van de Nederlandse architectuur en interieurkunst. Een hele generatie van classicistische architecten, onder wie hofarchitect Pieter Post (1609-1669), de Leidse stadsbouwmeester Arent van 's-Gravesande (ca. 1610-1662) en de Amsterdamse architect Philips Vingboons (ca. 1607-1678), werd opgeleid op deze bouwplek onder het toezicht van de vermaarde architect Jacob van Campen.⁵¹ Daarbij was Honselaarsdijk het eerste stadhouderlijke paleis voorzien van een interieur met een specifieke decoratie die historisch-schilderkunst combineerde met monumentale classicistische architectuur, zoals in het trappenhuis, dat door zo veel buitenlandse bezoekers werd bewonderd.⁵²

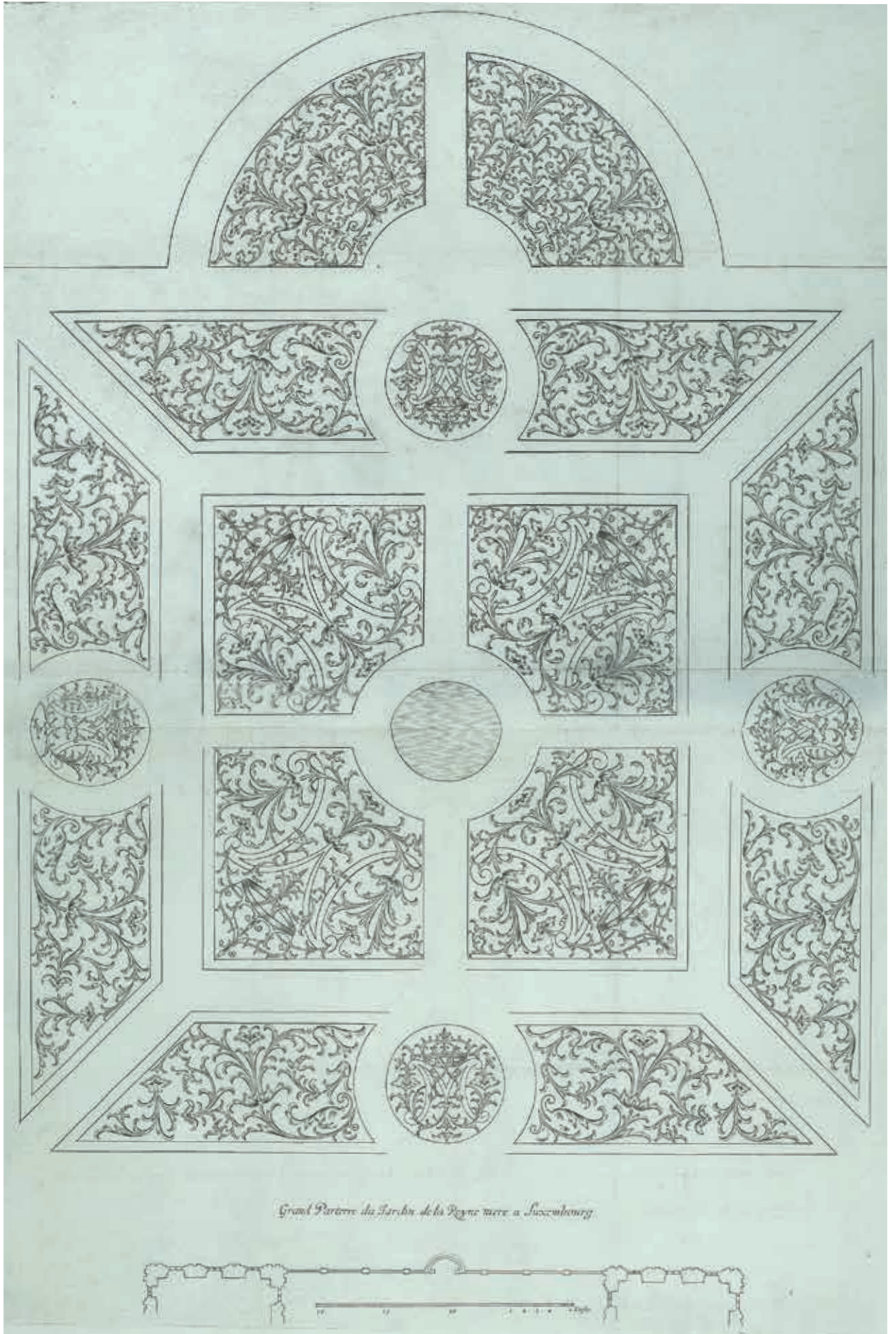
CONCLUSIE

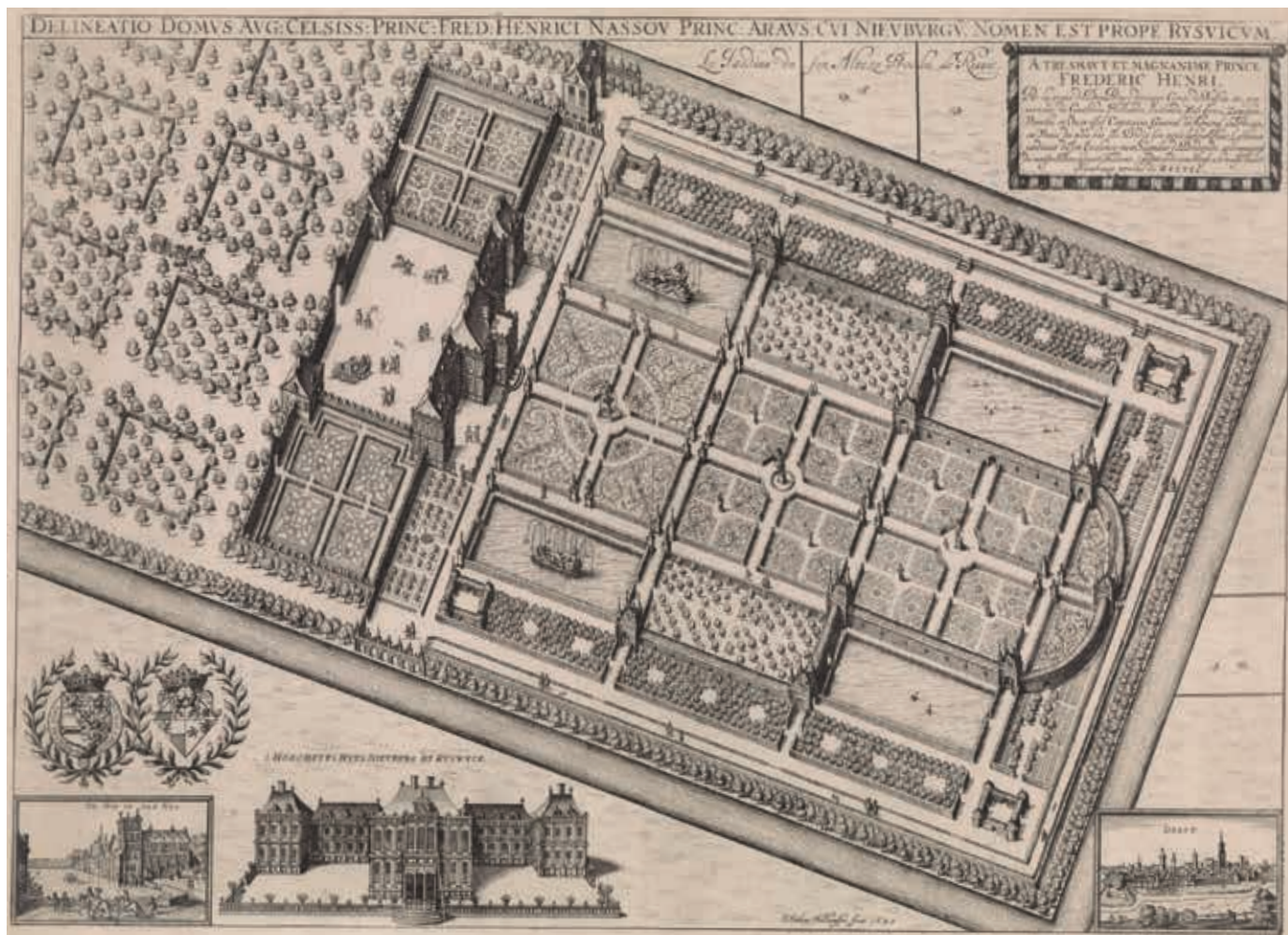
De brief van Tassin aan Frederik Hendrik in het Koninklijk Huisarchief vult een hiaat in de bouwgeschiedenis van het Huis Honselaarsdijk. Het bevestigt de veronderstelling van historici dat vanaf het begin van de verbouwing van huis en tuin sprake was van een ontwerp uit Frankrijk. De correspondentie hierover was in ieder geval al gaande sinds augustus 1628, en begon wellicht al eerder. Tassin geeft aan dat de aanvraag voor een ontwerp voor Honselaarsdijk besproken werd met verscheidene, toonaangevende hofarchitecten (die verder niet worden genoemd) met behulp van de maarschalk van Châtillon.

Hoewel het niet mogelijk is om zeker te zijn van de rol van Lemer cier, is zijn verbintenis met Frederik Hendriks toekomstige architect Simon de la Vallée en tuinontwerper André Mollet frappant. De kennis en ervaring die deze kunstenaars hadden opgedaan bij deze prestigieuze projecten van Lemer cier waren noodzakelijk om het succes van de verbouwing van Honselaarsdijk te garanderen. Lemer cier en Boyceau behoorden tot de bekendste architecten en hoveniers van hun tijd en hun onderlinge verbanden beklemtonen de evenwichtige benadering van zowel architecturale als horticulturele zaken die het ontwerp van Honselaarsdijk van het begin af aan in belangrijke mate heeft bepaald.

9. Ontwerp van Jacques Boyceau de la Barauderie voor de Grand Parterre van het Palais du Luxembourg, gravure waarschijnlijk van Michel van Lochom in *Traité du jardinage selon les raisons de la nature et de l'art* (1638) (Metropolitan Museum of Art, New York)

10. Huis ter Nieuburch in Rijswijk, ets en gravure Julius Milheuser, 1644 (Rijksmuseum Amsterdam)

De belangrijke rol van de stadhouder en zijn vrouw Amalia van Solms, die beiden nauw betrokken waren bij het ontwerpen van de tuinen en hun parterres, mag niet worden vergeten.⁵³ Bovendien zullen bij Honselaarsdijk zowel Frederik Hendrik als de latere hofarchitecten Jacob van Campen en Pieter Post een belangrijke rol hebben gespeeld bij het uiteindelijke resultaat.⁵⁴ Tassin's brief onderstreept dit ook doordat de schrijver nadrukkelijk aangeeft dat een model op maat gemaakt kan worden als de prins eenmaal besloten heeft welke oplossing hem het beste lijkt. Het lijkt erop dat de plattegrond van Pieter Post uit 1646, met hoekpaviljoens in plaats van torens, al gesuggereerd wordt in 1628, net zoals zijn ontwerp voor een corps-de-logis aan de tuinkant. De brief beklemtoont het belang van de tuinen, waarvoor Jacques Boyceau de la Barauderie werd geraadpleegd. Dit legt een verder verband tussen het Luxembourg en de ontwerpen voor Honselaarsdijk en Ter Nieuburch. De lage verbindingsvleugel werd specifiek voorgesteld om het uitzicht over de tuinen te bevorderen.

Hoewel Honselaarsdijk niet meer bestaat, biedt de bouwgeschiedenis ervan een interessante blik op het ontwerpproces tussen de prins en zijn Franse en Nederlandse architecten. Het was het langsturende

bouwproject van Frederik Hendrik, en het zou pas door zijn zoon worden stilgelegd. Door Tassin's brief blijkt ook dat het paleis en de omliggende tuinen al heel vroeg beschouwd werden als een esthetische eenheid, en dat Franse adviezen vanaf het begin een rol hebben gespeeld bij het ontwerpproces. De aanstelling van een officiële hofarchitect in 1633 suggereert dat er behoefte was aan een bouwmeester die leiding kon geven aan grootschalige en complexe projecten, wellicht naar Frans voorbeeld.

Het Franse hof was zich ook bewust van de enorme bouwlust die Frederik Hendrik aanzette tot het (ver) bouwen van Honselaarsdijk en zijn andere paleizen. Zo schreef de Franse diplomaat Godefroy d'Estrades in 1637, bijna tien jaar na de brief van Tassin, beteuterd aan zijn baas kardinaal de Richelieu dat hij weinig nieuws voor hem had. Ondanks een productieve ochtend, was de prins bij zijn bezoek aan Honselaarsdijk erg bezig geweest met zijn nieuwe gebouwen: '... de rest van de dag werd besteed aan verschillende onderwerpen. Hij [Frederik Hendrik] liet mij een paar nieuwe gebouwen zien waar hij mee bezig is, zijn schilderijengalerij, en ook zijn fraaie meubels, en sprak daarna niet meer over zakelijke aangelegenheden.'⁵⁵

NOTEN

- 1 Den Haag, Koninklijke Verzamelingen (voormalige Koninklijk Huisarchief), inv.nr. A16-VII-2c.
- 2 Monseigneur, J'écris à Votre Excellence le 13 du Auot sur ce que Monsieur le Mar[éch].al de Chastillon m'avait commandé de sa part; touchant le Plan d'Honslardiek, et comme l'advis de tous les meilleurs architectes du Roy, nous avions dressé un plan, lequel j'envoye cy inclus à Votre Excellence. Elle verra comme sans rien abatre de ses bâtiments que les deux petits tourelles, M[onseigneur] peult augmenter, son bâtiment d'une belle grande anti-cour accompagné de galeries et son groz pavillon, de deux aussi qu'il luy donne plus de grâce. Il y a un autre corps de logis adjousté, du coté des Parterres qui y a été pose de l'advis de quelques uns mais non de tous. Sy cela agréé à Votre excellence, M[onseigneur] le pourra augmenter sinon M[onseigneur] pourra faire une balustrade à hauteur d'apuy comme M[onseigneur] verra par le plan en lisant ce papier collé, afin que de son gros pavillon du milieu M[onseigneur] puisse voir son jardin. Sy Votre excellence desire (après avoir résulo ce que M[onseigneur] voudra faire, en avoir un modèle avec les proportions, Me le fera mander s'il lui plait. Quand aux parterres on y travaille, tant M[onseigneur] que Mons.[ieur] le Mar[éch].al a mis en bisogne qu'à Lui que Mons.[ieur] de la Baraudière faict, que j'espère sera une très belle Pièce, la saison de Planter ne pressant pas il est [ontbreekt] faire rien à la haste, je ne manquerai pourtant d'y unir la Main et continuerai à prier Dieu pour la prospérité et santé de Votre Excellence Mons. avec autant d'affection que je desire me rendre digne de sa qualité def. Monseigneur, Votre très humble très affectionnée et très obeisant serviteur, Tassin
Paris le 28 octobre 1628.
- 3 C. Huygens, *Briefwisseling. Tweede deel: 1634-1639*, red. J.A. Worp, Den Haag 1913, 444, n.4. Zie ook noot 8.
- 4 P. Marchegay en L. Marlet, *Correspondance de Louise de Coligny, Princesse d'Orange (1555-1620)*, Parijs 1887, 335-336.
- 5 K.A. Ottenheym, "'van Bouw-lust soo beseten". Frederik Hendrik en de bouwkunst', in: M. Keblusek en J. Zijlmans (samenst. en red.), *Vorstelijk vertoon. Aan het hof van Frederik Hendrik en Amalia*, Zwolle 1997, 105-125, hier: 105-106.
- 6 C. Huygens, *Briefwisseling. Vierde deel: 1644-1649*, Den Haag 1915, 303.
- 7 Ch. Huygens, *Oeuvres complètes. Tome I. Correspondance 1638-1656*, Den Haag 1888, 508. Zie ook L. Decobert, *Henry Du Mont (1610-1684). Maistre et compositeur de la musique de la Chapelle du Roy et de la Reyne*, Waver 2011, 73-74.
- 8 E.R. Welch, *A Taste for the Foreign. Worldly Knowledge and Literary Pleasure in Early French Fiction*, Delaware 2011, 30; Decobert 2011 (noot 7), 74, n.69; R.L. Betz, *The Mapping of Africa. A Cartobibliography of Printed Maps of the African Continent to 1700*, Leiden 2007, 245, 285. Deze auteurs identificeren Nicolas Tassin als zijnde dezelfde als Christophe Nicolas Tassin. De wijziging van Huygens naar Tassin als cartograaf en als zaakwaarnemer lijkt deze identificatie de bevestigen. Alexandre Gady beschouwt Nicolas Tassin ook als dezelfde persoon als de cartograaf, zie A. Gady, *Jacques Lemerrier. Architecte et ingénieur du Roi*, Parijs 2005, 266, 268, 273, 280.
- 9 Huygens 1913 (noot 3), 47, n.4, *Nicolas Tassin, géographe du roi. Les plans et profils de toutes les principales villes et lieux considérables de France*, Parijs 1634.
- 10 C. Huygens, *Briefwisseling. Derde Deel: 1640-1644*, Den Haag 1914, 369. 'Dans ce gros paquet que S.A. me commande de vous envoyer, vous trouverez les plans des deux estages de la maison de Honslardijck, aveq un troisieme plus estendu et comprenant l'escurie aveq les jardins. L'intention de S.A. est que vous communiquiez à vos meilleurs architectes et jardiniers séparément, pour les faire ordonner dessus ce qu'ils estimeront s'y pouvoir appliquer pour plus grand embellissement du lieu.'
- 11 K. De Jonge en K.A. Ottenheym, *Unity and Discontinuity. Architectural Relations between the Southern and Northern Low Countries 1530-1700*, Turnhout 2007, 195.
- 12 D.J.B. Trim, 'Huguenot Soldiering c. 1560-1685. The Origins of a Tradition', in: D. Onnekink (red.), *War, Religion and Service. Huguenot Soldiering, 1685-1713*, Aldershot 2007, 23-25.
- 13 D.J.B. Trim, 'The Huguenots and the European Wars of Religion, c. 1560-1697. Soldiering in National and Transnational Context', in: D.J.B. Trim (red.), *The Huguenots: History and Memory in Transnational Context: Essays in Honour of Walter C. Utt*, Leiden 2011, 173-174.
- 14 Marchegay en Marlet 1887 (noot 4), 144.
- 15 Voor een studie van het architectuur-mecenaat van Frederik Hendrik zie Ottenheym 1997 (noot 5).
- 16 W. Fock, 'Frederik Hendrik en Amalia's appartementen. Vorstelijk vertoon naast de triomf van het porselein', in: Keblusek en Zijlmans 1997 (noot 5), 76-86, hier: 76; V. Bezemer Sellers, *Courtly Gardens in Holland 1600-1650*, Amsterdam 2001, 17-18.
- 17 Zie D.F. Slothouwer, *De paleizen van Frederik Hendrik*, Leiden 1945, 41; Bezemer Sellers 2001 (noot 16), 13, 69-73; De Jonge en Ottenheym 2007 (noot 11), 194-195.
- 18 Slothouwer 1945 (noot 17), 44, 46.
- 19 S. Galletti, *Le palais du Luxembourg de Marie de Médicis 1611-1631*, Parijs 2012, 86-89.
- 20 Slothouwer 1945 (noot 17), 44-46.
- 21 Galletti 2012 (noot 19), 119-121.
- 22 Galletti 2012 (noot 19), 121.
- 23 F.A.J. Vermeulen, 'Simon de La Vallée. Architect van Frederik Hendrik 1633-1637', *Die Haghe* (1933), 17.
- 24 M. Déchery, *Les Bâtiments Du Roi. Les Origines (1515-1661)*, s.l. 2006, 136, 154.
- 25 Gady 2005 (noot 8), 256-258.
- 26 Gady 2005 (noot 8), 262.
- 27 J.-P. Babelon, J.-B. Leroux en M. Chamblas-Ploton, *Jardins à la française*, Parijs 1999, 157.
- 28 Voor de bouwgeschiedenis van het château d'Effiat, de bijbehorende kerk en de rollen van Métezeau en Lemercier zie Gady 2005 (noot 8), 256-267.
- 29 Voor de samenwerking tussen Lemercier en Marin de la Vallée aan het Palais du Luxembourg zie Gady 2005 (noot 8), 244-247, en aan het Hôtel de Richelieu, Gady 2005 (noot 8), 240-243.
- 30 Gady 2005 (noot 8), 86.
- 31 Gady 2005 (noot 8), 38.
- 32 Gady 2005 (noot 8), 238-239.
- 33 Gady 2005 (noot 8), 357-366.
- 34 Bezemer Sellers 2001 (noot 16), p. 155.
- 35 Bezemer Sellers 2001 (noot 16), 45-46.
- 36 Bezemer Sellers 2001 (noot 16), 73, 199-204.
- 37 Bezemer Sellers 2001 (noot 16), 37-39.
- 38 Galletti 2012 (noot 19), 129-133.
- 39 Bezemer Sellers 2001 (noot 16), 72.
- 40 Bezemer Sellers 2001 (noot 16), 67.
- 41 Bezemer Sellers 2001 (noot 16), 35-36.
- 42 Bezemer Sellers 2001 (noot 16), 67; Slothouwer 1945 (noot 17), 46.
- 43 J.J. Terwen, "De uitbreidingsplannen van Pieter Post voor het Huis Honselarsdijk", in: C.L. Temminck Groll en H.M. van den Berg (red.), *De stenen droom. Opstellen over bouwkunst en monumentenzorg, opgedragen aan Coenraad Liebrecht Temminck Groll*, Zutphen 1988, 298-206, hier: 298-299.
- 44 De Jonge en Ottenheym 2007 (noot 11), 193; Slothouwer 1945 (noot 17), 41-44.
- 45 Slothouwer 1945 (noot 17), 44.
- 46 De Jonge en Ottenheym 2007 (noot 11), 195-196.
- 47 Ottenheym 1997 (noot 5), 113, n.41.
- 48 De uitbreidingsplannen voor Honselarsdijk en de ontwerpen van Pieter Post hiervoor in 1646 worden besproken door Terwen 1988 (noot 43).
- 49 Terwen 1988 (noot 43), 303.
- 50 De Jonge en Ottenheym 2007 (noot 11), 193-195.
- 51 A. Blankert (red.), *Hollands classicisme in de zeventiende-eeuwse schilderkunst*, Rotterdam 1999, 43.
- 52 B. Brennkemeyer-de Rooij, "'Anisien Doet Ghedencken". Historieschilderkunst in openbare gebouwen en verblijven van de Stadhouders', in:

M. Dewey Franklin en A. Blankert (red.), *God en de goden. Verhalen uit de bijbelse en klassieke oudheid door Rembrandt en zijn tijdgenoten*, Amsterdam 1981, 70-71; R. Meischke, 'De grote trap van het huis Honselaarsdijk, 1633-1638', in: A.W.A. Boschloo, C.W. Fock en J.R. ter Molen (red), *Nederlandse kunstnijverheid en interieurkunst. Opgedragen aan profes-*

sor Th.H. Lunsingh Scheurleer (Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek, 31), Leiden 1981, 86-104.

53 Bezemer Sellers 2001 (noot 16), 37-38.

54 Bezemer Sellers 2001 (noot 16), 72.

55 R. Willock, *Letters and Negotiations of Count d'Estrades in England, Holland, and Italy ... Translated from the French* (London 1755), 11. '...the remainder

of the day passed on in different subjects. He showed me some new buildings he was about, his gallery of pictures, and also his fine furniture, without mentioning any things of business all the rest of the day'.

A. DENCHER promoveert aan de Université de Paris/Panthéon-Sorbonne en aan de Universiteit Leiden op

een onderzoek over de architectuur en propaganda van Willem III van Oranje (1650-1702).

'LES MEILLEURES ARCHITECTES DU ROI'

STADTHOLDER FREDERIK HENDRIK, HONSELAARSDIJK AND FRENCH ARCHITECTURE

ALEXANDER DENCHER

This article examines a recently discovered letter written to Stadtholder Frederik Hendrik of Orange by his French agent Nicolas Tassin in 1628 concerning the improvement of the palace and gardens of Honselaarsdijk in the Netherlands. Although Frederik Hendrik had already started renovating his estate in 1621 there is very little information about the period between 1621 and 1633. The 1628 letter is therefore a rare and valuable source for the early phase of Honselaarsdijk's history.

With his letter, Tassin enclosed a ground plan for a redesign of Honselaarsdijk made according to the advice of the 'best architects of the king' [of France]. This confirms the hypothesis that French architects were involved in the design of Honselaarsdijk from an early stage. Although the 1628 ground plan did not survive, Tassin's description of the plan suggested changes to the building, which were duly carried out by Pieter Post from 1646 onwards (figs. 4, 5, 8).

Unfortunately, the letter does not mention the names of the 'best architects of the king' Tassin had

consulted in France. It is, however, most likely that one of those French architects was Jacques Lemercier. Lemercier can be linked to two other Frenchmen who later worked for Frederik Hendrik: the master mason and architect Simon de la Vallée and the gardener André Mollet, who worked at the same time on one of Lemercier's court commissions. De la Vallée and André Mollet both started to work for Frederik Hendrik in 1633.

The 1628 letter reveals another interesting connection between France and the court of the stadtholder: Tassin had approached Jacques Boyceau de la Baudière to design parterres for the gardens at Honselaarsdijk. This confirms the hypothesis that the celebrated gardener contributed to Honselaarsdijk's gardens before the arrival of Claude Mollet in 1633. Although further details are lacking (such as Frederik Hendrik's response and both previous and subsequent correspondence on these matters), the letter is an important early record of Frederik Hendrik's royal ambitions as architectural patron.